

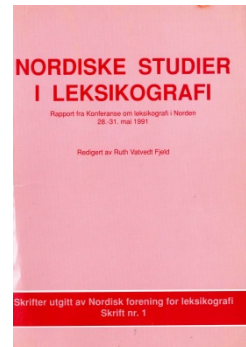
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Fra en passiv til en aktiv ordbok - Det kombinatoriske aspektet i fokus

Forfatter: Jón Hilmar Jónsson

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 1, 1992, s. 88-104
Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, 28.-31. mai 1991

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Fra en passiv til en aktiv ordbok Det kombinatoriske aspektet i fokus

I tradisjonelle ordbøker er betydningen som regel dominerende i forhold til andre faktorer, bl.a. av hensyn til kravet om å begrense ordbokens omfang. Ordbokens opplysninger og definisjoner er gjerne knappe og absolutt formulert. Leseren står vanligvis overfor "endelige" forklaringer på enkelte isolerte ord, men har vanskelig for å oppdage helheter, se innbyrdes sammenhenger og trekke egne konklusjoner. I to islandske ordboksverk som nå er under arbeid, blir det lagt vekt på å imøtekomme leserens behov for informasjon om ordenes kombinatoriske natur, både når det gjelder syntaks og ordlagning. Dermed får også semantikken en skarpere konkretisering til nytte for leseren.

Nytenkning og tradisjon

Begrensningens kunst er en av de vanskeligste oppgavene for dem som lager ordbøker. De må velge og vrake fra den enorme mengde av opplysninger og stoff som kan være aktuell, bestemme forholdet mellom de enkelte avsnitt og avgrense stoffet slik at det blir et innbyrdes samsvar i framstillingen. I senere tid har datateknikken gjort problemet enda tydeligere. Gjennom innføringen av edb har nemlig adgangen til kjempestore ordsamlinger blitt mye lettere. Samtidig har datateknikken også gjort det lettere å få til den avgrensning og det innbyrdes samsvar som er ønskelig. Ved hjelp av edb har det vært mulig å forbedre framstillingen og utførelsen av de store historiske ordboksverkene og finne mange slags uoverensstemmelser og unøyaktigheter som selv ikke de mest oppmerksomme og skadefro lesere hadde oppdaget tidligere (se Weiner 1989). Og vi har sett nye betoningar når det gjelder viktigheten av de enkelte komponenter i ordboka, som bl.a. henger sammen med at man er blitt mer bevisst om muligheten og ønskeligheten av på en organisert måte å benytte den store mengde stoff som kan brukes, og som det kan tas hensyn til ved ordboksarbeidet. I den forbindelse vil jeg vise til den engelske Cobuild-ordboka, der man på forskjellige måter har gått nye veier når det gjelder presentasjon av stoff (se Sinclair 1987).

Men denne utviklingen har også ført til at man i større grad enn før har prøvd å ta hensyn til brukernes forutsetninger og behov, og det er klart at dataføringen av ordbøker og markeringen av innholdet med forskjellige koder har gitt oss uanede muligheter når det gjelder å få tak i de opplysninger som vi er interesserte i, enten det dreier seg om en hendig ordsamling i forbindelse med tekstbehandling, eller en database av største type som f.eks. den dataførte utgaven av Oxfordordboka. På dette området kan man også finne nyheter i de trykte ordbøkene, men det ligger jo i sakens natur at det er vanskeligere å realisere slike ting der, og ikke mulig å ta hensyn til brukernes forutsetninger og behov på samme måte.

Men det er ikke bare bokformen som gjør det vanskelig for oss å gå nye veier når det gjelder stoffvalg og presentasjon. Vi har gamle og gode tradisjoner i ordboksarbeidet, og de

har sikret en stabilitet som de fleste naturlig nok nøler med å forstyrre. Ja, det er i virkeligheten vanskelig å bryte med denne tradisjonen, fordi vi vet at brukerne er svært vanefaste i sitt syn på bruken av ordbøker. Undersøkelser om folks vaner og forventninger når det gjelder bruken av ordbøker bekrefter da også i stor grad den tradisjonelle presentasjonen av innhold og form, og er ingen oppfordring til fornyelse. De som vil gjøre store endringer i det opplegget brukerne er vant til, må derfor være innforstått med nødvendigheten av å få opp interessen og forståelsen for den type ordbok de presenterer. Og på dette området må vi vel kunne forvente gode resultat i framtida, ikke bare på grunn av innsatsen til den enkelte ordboksforfatter, men også på grunn av det som skjer innenfor selve leksikografien, og fordi kontakten mellom forfattere og brukere stadig blir bedre. Men det er uten tvil lettere sagt enn gjort å endre brukernes tradisjonelle syn på ordboka.

Behovet for nye betoningar i framstilling og disposisjon dreier seg først og fremst om å gi brukerne muligheter til å kunne utnytte ordboka på en bedre måte slik at de kan få tak i flere og bedre opplysninger enn de tradisjonelle ordbøker har kunnet tilby. Dette gjelder ikke bare forklaringer av enkelte ord og uttrykk, der har de gamle ordbøkene vanligvis hatt sin styrke. Det kan også være snakk om å få bekreftet ordbruk, få råd og opplysninger om ordbruk eller språkbruken generelt, eller muligheten til å skaffe seg innsyn i hele ordforrådet eller deler av det. Dette har brukerne bare i begrenset omfang hatt muligheter til i tradisjonelle ordbøker.

Ordforklaringenes dominans

Kravet om å spare på plassen og begrense størrelsen på ordbøkene kan i seg selv virke som en brems på fornyelse i framstilling og disposisjon. Strengt krav på dette området fører som oftest til at ordbeskrivelsene blir knappe og den indre komposisjon uklar, noe som spesielt går ut over større og vanskeligere ord. Dessuten har dette kravet styrket ordforklaringens dominans i vanlige ordbøker og skjøvet andre ting som f.eks. syntaktiske trekk, brukseksempler og ikke minst ordlagingsdelen til side. Når kravet om sparing er stort, blir opplysninger om forhold som f.eks. bøyning, syntaks og stil gjemt bort i mer eller mindre uklare tall- og kodesystem som brukerne ikke har vært særlig villige til å bruke på den måten man håpet. Den semantiske beskrivelsen med sine detaljerte definisjoner og sin nøyaktige analyse har krevd så mye plass at det har vært nødvendig å begrense omfanget av andre forhold til et absolutt minimum. Som oftest har dette vært til stor ulempe for brukerne.

Den betydning og posisjon som ordforklaringen har hatt i vanlige ord, skyldes ikke bare tradisjonen. Den har også i stor grad vært bestemt av hva slags brukere ordboka er beregnet for, og under hvilke omstendigheter den er tenkt brukt. Man har gått ut fra at det første som skjer, er at brukeren fatter interesse for et spesielt ord. Når ordbokas rolle så er å presentere uttømmende opplysninger om ordet som et avgrenset hele, er det selvfølgelig klart at semantiske forklaringer og semantisk analyse er på sin plass. Behovet for ordforklaringer er selvfølgelig størst hos den brukeren som ikke har oppslagsordets språk som morsmål; etter hvert som brukeren får bedre kunnskaper om språket og lærer å beherske det bedre, vil dette behovet vanligvis minke. Også når det gjelder ordforrådet, kan behovet for nøyaktige ordforklaringer variere. Selv om det er vanskelig å generalisere kan man vel si at behovet er størst når det dreier seg om faguttrykk som f.eks. uttrykk og fenomen i teknikk og vitenskap. Men behovet for ordforklaringer kan også være stort ved uttrykk som ikke hører til vanlig språkbruk. Jo nærmere uttrykkene ligger vanlig språkbruk, jo mindre behov er det for ordforklaringer. Og svært ofte er det slik at behovet er omvendt proposjonalt med redaktørens

problemer og besvær. Den semantiske beskrivelsen av grunnordene, f.eks. beskrivelsen av de vanligste verb og preposisjoner, er som kjent en av de vanskeligste oppgavene for en ordboksredaktør.

Aktiv bruk

Det vi har i tankene, er å kunne nytte ordboka på en bedre måte og legge mer vekt på den aktive og bevisste brukers forutsetninger og behov. Hvis vi forandrer disposisjonen og reviderer forholdet mellom de forskjellige deler av ord vil det kunne åpne for betydelige muligheter til fornyelse til fordel for brukeren. Den mest interessante muligheten består i å redusere omfanget av den semantiske delen og legge mer vekt på andre forhold. I en slik endring av betoningen ligger det selvsagt ingen dom over ordforklaringens betydning, men det er klart at en lang og inngrodd tradisjon for at den semantiske skal være tyngdepunktet i en ordboksbeskrivelse, har gitt oss økte muligheter og økt frihet til å gå nye veier både når det gjelder disposisjonen og avgrensingen av stoffet. Vi kan nemlig gå ut fra at de brukere som har behov for vanlige ordforklaringer, lett kan finne de rette opplysninger i de tradisjonelle ordboksbeskrivelsene. Og det er virkelig behov for å lage nye ordbøker for å fylle opp det som mangler eller ikke kommer tydelig nok til uttrykk i de ordbøker som finnes. Men selvsagt skal en ny ordboksutgivelse ikke ha som målsetting å gjøre tidligere ordbøker ubrukelige. En slik holdning kan nemlig drepe all originalitet og føre til at den nye ordboka blir en klosset og til og med taktløs etterligning av de verkene som er brukt som kilder.

Endringer i forholdet mellom de ulike deler av ordforklaringen skal ha til hensikt å gi brukerne lettere adgang til opplysningene i ordboka. De skal videre fokusere på de delene som ofte er blitt trent til side og som jeg har nevnt tidligere. For å belyse dette nærmere vil jeg nevne det jeg mener man bør ha som rettesnor i et slikt arbeid:

- * Det bør legges vekt på å vise at oppslagsordene er en beslektet helhet som gjenspeiler ordlagings mangfold og produktivitet
- * Ved ordbeskrivelsen bør det legges mer vekt på å vise brukseksempel enn på definisjoner og forklaringer
- * Det bør legges mer vekt på å vise en levende og representativ språkbruk enn på det etymologiske og språkhistoriske aspektet
- * Det bør legges vekt på ordboka som et hjelpemiddel ved praktisk og skapende språkbruk
- * Språkbrukerens kunnskaper og erfaringsbakgrunn bør få komme til sin rett ved bruken av ordboka

Det som framfor alt betyr noe for resultatet av disse endringene, er at det lykkes å vekke brukernes interesse, pense dem inn på stoffet, overbevise dem om at de virkelig har noe å hente i ordboka, noe som befester den innsikt de allerede har, og som framfor alt tilfredsstiller deres nysgjerrighet, overrasker og gjør bruken av ordboka til en spennende oppgave.

Jeg går ut fra at betingelsene for slike betoningendringer vil være forskjellige i de ulike språksamfunn. Jeg er heller ikke i tvil om at de som tar på seg ansvaret for ordboksarbeid og har muligheter til å sette sitt preg på det, ikke er like interessert og har ulike syn på nødvendigheten av slike endringer.

Islandsk ordbokstradisjon

Det er en rimelig forutsetning at forsøksvirksomhet i forbindelse med ordboksarbeid helst bør skje i de språk som har lengst tradisjon med de fleste og mest varierte ordbøker. Der er det også enklest å måle markedets reaksjoner. Det er naturlig at i diskusjonen om ordbøker og ordboksarbeid er det de store språkene - og da spesielt engelsk - og deres forutsetninger som blir lagt til grunn. Den engelske ordboksverden kjennetegnes da også av et antall og en mangfoldighet som langt overgår det vi kan skryte av i de mindre språk som f.eks. de nordiske.

Men ved nærmere ettertanke er dette et synspunkt som slett ikke er berettiget når det gjelder de mindre språkene. Forholdene der kan i virkeligheten gi større muligheter for fornyelse enn i de større språksamfunnene. Grunnen til det er ganske enkelt at en fattigslig og kanskje klart foreldet tradisjon krever fornyelse. Og vi må heller ikke se bort fra at vurderinger som tar utgangspunkt i engelsk (eller for så vidt i et hvilket som helst språk), ikke uten videre kan overføres til andre språk med ulik struktur og språkkultur.

Islandsk har ikke noen lang ordbokstradisjon. De ordbøker som det er verdt å merke seg, er på mange måter både foreldede og mangelfulle når det gjelder moderne islandsk. Det gjelder Sigfús Blöndals *Íslensk-dönsk orðabók* og Árni Böðvarssons *Íslensk orðabók*. Blöndals bok er fra årene 1920-1924, mens *Íslensk orðabók* ikke kom ut før i 1963. I 1983 kom en ny og utvidet utgave av denne ordboka. Disposisjonen av *Íslensk orðabók* bærer i stor grad preg av å bygge på ordboka til Blöndal og at hovedmodellen er en tospråklig ordbok.

Den tradisjonen som gjenspeiler seg i *Íslensk orðabók*, har en del typiske trekk (se Jón Hilmar Jónsson 1985):

- * Det etymologiske og språkhistoriske aspekt preger i stor grad ordvalg og disposisjon (f.eks. rekkefølgen og forholdet mellom de forskjellige avsnittene i ordforklaringen).
- * Det er lagt vekt på å bevare den ordbruken som er gammel, dialektpreget og knyttet til kulturtradisjonen (ord, ordforbindelser, betydninger).
- * Det blir lagt vekt på grunnord (usammensatte ord). Omfanget av sammensatte ord, spesielt de som består av mange ledd, er begrenset.
- * Holdningen til ordforrådet er normativ. Ved en mengde fremmedord og lånord og betydningslån finner vi spesielle advarsler.
- * Det semantiske er hovedkriteriet ved disposisjonen.
- * Ordforklaringene er korte, og består for det meste av synonymer.
- * Beskrivelsen av den syntaktiske konteksten er knapp og usystematisk.
- * Brukseksemplene er få og korte.

Jeg tror forresten at disse trekkene i større eller mindre grad er typiske for ordbokstradisjonen i andre språk også, f.eks. de nordiske. Selv om en ordbok av denne typen kan inneholde en mengde forskjellige opplysninger, som f.eks. *Íslensk orðabók* gjør, så er den framstilt på en uklar måte og er vanskelig tilgjengelig for brukerne. Stoffutvalget gir heller ikke et godt bilde av vanlig språkbruk.

Jeg vil særlig nevne to forhold som det bør tas spesielt hensyn til ved en leksikografisk beskrivelse av islandsk. For det første er det det store antall nylaginger som skjer ved sammensetninger og avledninger av islandske ordstammer. Årsaken til den store mengden er bl.a. den begrensede tilgangen på utenlandske ord og ordstammer i språket. For det andre er det nødvendig å ta hensyn til det innviklede bøyingsystemet og den fleksible syntaksen som vi har i islandsk. Dette gjelder spesielt ved beskrivelsen av verb der kasussystemets

mangfoldighet kan føre til at vi får mange ulike typer av kasusreksjon og upersonlige setninger.

Nye betoningar i islandsk ordboksarbeid

Dette er en situasjon som krever revisjon og nytenkning. Og det er nok av oppgaver å ta av. Fremdeles mangler vi en egen ordbok for moderne islandsk. En virkelig historisk ordbok finnes heller ikke. Et slikt verk har riktignok vært under forberedelse lenge, eller helt siden 1940-tallet da *Orðabók Háskólans* (Universitetets leksikografiske institutt) ble opprettet. Gjennom ekserpering av trykte skrifter helt fra reformasjonen og gjennom forespørslar blant brukerne om språkbruken i moderne islandsk har det etter hvert blitt samlet en stor mengde stoff.

I de senere år har vi arbeidet med å registrere dette stoffet, få oversikt over det og bearbeide det med tanke på en ordboksutgivelse. Dette arbeidet og den erfaring som det har gitt oss, er det som framfor alt danner bakgrunnen for mine refleksjoner her. Og det materialet som etter hvert er blitt gjort tilgjengelig for oss, vil kunne danne basis for et moderne ordboksverk av den typen jeg har omtalt ovenfor.

I forbindelse med dette vil jeg nå gå inn på to islandske ordboksarbeider som jeg har beskjeftiget meg med i de senere år. Det første har jeg arbeidet på i samarbeid med mine kolleger ved Leksikografisk institutt, det er en *historisk ordbok over islandske verb* som for det meste er utformet i sine metodiske grunntrekk og vil komme som første del av det store historiske ordboksverket. Det andre ordboksarbeidet, som ennå til en viss grad er på planleggingsstadiet, har jeg arbeidet med på egen hånd. Det er *Íslensk orðtengslabók*, som skal bli en kombinatorisk ordbok over moderne islandsk.

Historisk ordbok over islandske verb

Jeg vil starte med å peke på det som er nytt ved verbordboka med hensyn til disposisjon og framstilling. Mest iøynefallende er den faste disposisjonen som gjør det lett for brukeren å finne de opplysninger som han er interessert i, og som hjelper ham til å få oversikt over enkelte avsnitt eller ordartikkelen i sin helhet (se nærmere beskrivelse hos Jón Hilmar Jónsson 1990).

Disposisjonen er i store trekk denne (se også tekstprøven i appendiks 1):

- * syntaktiske element danner rammen der
 - aktiv kommer først, deretter mediopassiv og til slutt de selvstendige partisippene (preteritum og presens partisipp)
 - innenfor aktiv hhv passiv kommer bestemt subjekt (rekkefølgen er N, A, D og G) før ubestemt subjekt
 - innenfor de forskjellige subjektene kommer intransitiv bruk fremst, først uten partikkel, siden med partikkel i alfabetisk orden; deretter kommer objektet (i rekkefølgen N, A, D og G), med skille mellom "ikke-levende", "levende" og refleksivt objekt
- * betydningsforklaringene er underordnet syntaksen
- * faste ordforbindelser er ordnet i alfabetisk rekkefølge under de betydninger de hører til (angitt med eller uten betydningsforklaringer)

- * brukseksemplene er ordnet etter beleggets alder. Ved markeringen av alder er århundret delt i tre

Jeg vil her fokusere på det som direkte kommer til uttrykk i selve ordboksteksten, men bakom utarbeidelsen av den ligger det en grundig analyse av alle brukseksemplenes ulike funksjoner og ikke bare av de forhold som bestemmer disposisjonen av teksten eller kommer fram der.

Når det gjelder formgivingen av ordboksteksten, plasseringen og oppdelingen av den på siden, har vi i det siste sett nyheter som viser seg å ha stor praktisk verdi. Cobuild-ordboka innførte teknikken med å føye til en ekstra spalte i marginen med tilleggsplysninger om det som kommer fram i selve ordartikkelen. Denne metoden har vi utviklet videre i verbordboka, og den blir brukt i enda større grad i den kombinatoriske ordboka. Dette er ikke først og fremst gjort for å gi flere opplysninger, men snarere for å gjøre brukeren oppmerksom på de forskjellige komponentene i ordartikkelen og vise hvordan den er disponert.

Som det delvis framgår av tekstprøven fra verbordboka, har stikkordene i marginen forskjellige funksjoner:

- * de skal binde sammen beslektede fenomen som disposisjonen skiller fra hverandre (betydninger, varianter av faste ordforbindelser)
- * de skal vise til belegg som har spesiell betydning med hensyn til bl.a. bøyingsformer, ordspråk, språkbruk, kultur og folketro
- * de skal vise til forleddene av verb med samme stamme som er ordnet under beskrivelsen av grunnverbet

Den siste funksjonen berører et viktig forhold som har med synet på oppslagsordene og avgrensingen av dem å gjøre. I *Orðabók Háskólans* skriftspråkarkiv finnes det til sammen ca. 16.000 verb (se en statistisk oversikt hos Ásta Svavarsdóttir o.a. (1992)). Til sammenligning kan nevnes at i ordboka til Blöndal er antallet verb bare ca. 7.000. Av dette antallet er ca. 35 % usammensatte og prefiksløse verb som under ellers like forhold er berettiget til en plass blant oppslagsformene. Blant sammensatte verb og de med prefiks er det riktignok mange leksikaliserte ord som er fullt gangbare i ordboka, men det er også et betydelig antall verb med forskjellige løse forledd som f.eks. forskjellige slags forsterkende ledd, som ikke er berettiget til en plass som selvstendige oppslagsformer. På den annen side er det klart at eksempel på slike ord er fullt gangbare som materiale til beskrivelsen av grunnverbet, samtidig som opplysninger om bruken av forleddene kan ha betydning for brukeren av ordboka. Det blir derfor tatt stilling til alle sammensatte verbformer ved beskrivelsen av grunnverbet, og sammensatte verb og aktuelle forledd blir angitt i verbets hode. Sammensatte verb blir føyd til i teksten der det er ønskelig. Stikkord i marginen viser til eksempel på slike verb i teksten. For å gi brukerne en oversikt over de viktigste forleddene og deres utbredelse blir de presentert som selvstendige oppslagsformer med en utvalgt liste over verb som er knyttet til dem. En slik framstilling tar sikte på å knytte sammen beslektede ord i ordboka og gjøre forbindelsene mellom dem tydelige for brukerne.

Til slutt vil jeg nevne noe som virkelig kan bidra til å øke nytteverdien av ordboka. Det kommer riktignok ikke fram i selve teksten. Det er uvanlig og selvsagt omstridt å begrense det historiske ordboksverket til bare å omfatte verbene. Bak den bestemmelsen ligger det imidlertid gode grunner som jeg ikke har tid til å gå inn på her. På den annen side er det sørget for å gi adgang til det materialet i boka som spesielt angår ord fra andre ordklasser. Det er gjort ved å presentere en spesiell liste over de ord (spesielt substantiv) som finnes i faste ordforbindelser, og vise til de verbene som er knyttet til dem. I hovedsak er det

meningen å ta med flest mulig av de faste ordforbindelsene under beskrivelsen av verbene, så her er det snakk om en betydelig mengde stoff som i virkeligheten hører til beskrivelsen av andre ordklasser.

Jeg håper at denne oversikten har vist i hvilken grad vi prioriterer de forhold i verbordboka som skal være spesielt egnet til å åpne og lette brukernes adgang til den mangfoldighet av stoff som en lang og innholdsrik ordbokstekst inneholder.

Kombinatorisk ordbok over moderne islandsk

Når man ikke er bundet av det historiske aspektet, og oppgaven er å beskrive moderne islandsk, er det fristende å gå enda lenger når det gjelder å bygge på brukernes kunnskaper og forutsetninger. Det som kan være aktuelt, er å redusere ordforklaringens betydning og omfang og gi mer plass til andre ting.

I *Íslensk orðtengslabók* blir disse synspunktene lagt til grunn. Som navnet på boka antyder, er oppgaven å beskrive ordforrådet i språket på en slik måte at den innbyrdes sammenhengen mellom ordene kommer til uttrykk. Og i tilknytning til det jeg sa i stad om det islandske språkets særpreg, er det ikke bare snakk om ordforbindelser og setninger, ordlagingen skal også tilgodeses. En ordbok som legger vekt på sammenhengen mellom ordene, er ingen nyhet. Et av de nyeste og kanskje mest kjente verk av den typen er *BBI Combinatory Dictionary*, som kom ut i 1986. Representanter fra det nordiske språkområdet er *Svensk handordbok. Konstruktioner och fraseologi*, som Ture Johannisson og K.G. Ljunggren redigerte, og *Dansk Sprogbrug* av Erik Bruun.

Jeg vil nå gjøre rede for noen av de synspunkt som jeg legger til grunn ved arbeidet med den kombinatoriske ordboka, og prøve å påvise den verdi som en ordbok av denne type har. Men verken tekstprøven (se appendiks 2) eller de eksemplene jeg kommer til å vise, bør betraktes som en fast og endelig beskrivelse av de ord eller ordformer de hører til. Det er fristende å gi en noe fyldigere beskrivelse enn man kan regne med å få plass til i ordboka, der reduksjonen ikke minst vil gå ut over brukseksempler og enkelte sammensetninger i ordlagingsdelen.

Først vil jeg nevne noen allmenne prinsipp:

- * Ordforrådet i boka er begrenset til de ord som ikke er avhengige av en semantisk eller encyklopedisk definisjon
- * Beskrivelsen av de enkelte ord sikter inn på typiske setningsomgivelser (deriblant faste ordforbindelser) og sammensetninger og avledninger som viser noe ved grunnordet
- * Beskrivelsen skal knytte sammen beslektede ord
- * Semantiske definisjoner blir ikke angitt selv om en inndeling på semantisk grunnlag kan forekomme, til og med henvisninger i form av synonymmer
- * Det blir lagt vekt på å gi brukeren klare eksempler på konkret bruk

Ordlagingens betydning

Jeg vil hovedsakelig snakke om ordlagingskomponenten, som etter mitt syn har større verdi enn det som hittil har kommet til uttrykk i ordbokssammenheng, og som kan ha mange funksjoner, ikke minst for beskrivelsen av et språk som islandsk.

I tekstprøven utgjør ordlagingen et eget avsnitt, der de aktuelle ordlagingsledd står som overskrift i en liste over ord som er typiske for mønsteret. Når det gjelder prefikser, suffikser og andre bundne ordledd ville en slik liste utgjøre selve kjernen av beskrivelsen.

En god del av slike sammensetninger finnes i en tradisjonell semantisk ordbok også. Men der blir adgangen til ordenes slektskap som regel hemmet av en stiv alfabetisk orden. Betoningen av det semantiske aspektet begrenser også adgangen til forholdsvis frie sammensetninger. Når det gjelder slike ord, er de ofte altfor omfattende, fordi betydningen i virkeligheten er kjent eller umiddelbart forståelig for brukeren. Ved å overlate mer til brukernes kunnskaper og sløyfe forklaringene slik som her, får vi plass til flere ord. Resultatet er et klarere bilde av det som skjer i tilknytning til ordlagingen. En annen praktisk nytte av denne disposisjonen, og da tenker jeg spesielt på islandsk, er at den gir et klart bilde av forekomsten av de forskjellige ordformer [stamme, genitiv (entall og flertall)] i sammensetninger.

Som vi ser i tekstprøven (under *bók*), kan det være mest naturlig å la ordmengden under de enkelte ordformene stå i alfabetisk rekkefølge. Men dersom klassifiseringskriteriene er så klare at en inndeling i avsnitt vil være bedre for brukerne enn den alfabetiske rekkefølgen, er det selvsagt best å gjøre det på den måten (se under *borð*).

Det sier seg selv at ordlister over ordlaging sjelden er uttømmende. Dersom det dreier seg om produktiv ordlaging, har det heller ingen hensikt å prøve å nå det målet. Det er ikke unaturlig at de mest produktive ordlagingene blir forsømt her som i andre ordbøker. Spørsmålet er hvor langt man bør gå i å presentere eksempel på aktuelle ord. Det er fristende å gå nokså langt for å kunne belyse det aktuelle oppslagsordet, og ikke minst ordets betydning, bl.a. for å erstatte det som går tapt når ordforklaringen mangler. Men forholdsvis utførlige ordlister, spesielt over oppslagsord som er andreleddet i en sammensetning - dem er det forresten vanskelig å finne i tradisjonelle ordbøker - har ikke minst til hensikt å stimulere brukernes språkbruk og hjelpe dem med f.eks. nylaginger. Her er det spesielle hensyn å ta i det islandske språksamfunnet. La oss se på noen forhold som belyser betydningen av å presentere typiske sammensetninger som en del av ordbeskrivelsen:

Semantisk konkretisering. De sammensatte ordene kan i betydelig grad uttrykke ordets semantiske særpreg. Vi kan ta som eksempel ordet *skúr*, der den tradisjonelle ordforklaringen kunne lyde: "liten (og dårlig) bygning, spesielt brukt som (provisorisk) bu". De enkelte komponenter i ordforklaringen gjenspeiles i følgende beskrivelse av ordlagingen:

skúr-: -bygging, -dyr, -hurð, -ræfill, -ræksni, -skrifli, -veggur, -þak ...
 -*skúr*: áhalda-, bárujárms-, beit(n)inga-, beitu-, bíl-, bræðslu-, fiskgeymslu-, fiskverkunar-, geymslu-, salt-, smíða-, timbur-, vegavinnu-, verkfæra-, veiði-, vöru- ...

En slik framstilling er spesielt nyttig for dem som allerede kjenner til betydningen i hovedtrekk, men er ute etter en skarpere presisering.

Forskjell på synonymer. En beskrivelse av ordlagingen kan være til stor hjelp når man vil skille mellom synonymer. I *Íslensk orðabók* blir *skúr* bl.a. definert ved hjelp av synonymet *kofi* "hytte, koie". Forskjellen på disse to ordene kommer klart til uttrykk når man ser hvilke sammensetninger som er typiske for *kofi* :

kofa-: -dyr, -garmur, -gluggi, -gólf, -hreysi, -hró, -hurð, -rúst, -ræfill, -skrifli,

-tóft, -veggur ...

-kofi: bjálka-, dala-, eldiviðar-, fjárhús-, gangna-, gangnamanna-, hunda-, hús-, hænsna-, kinda-, leir-, leitarmanna-, moldar-, sel-, skemmu-, smala-, strá-, timbur-, torf-, veiði-, veiðimanna- ...

Nyanserende forledd. Ordforklaringer har ofte liten praktisk betydning når det gjelder velkjente fenomen. Eksempel på dette er grunnfargene, svart, hvit, rød osv. På den annen side kan en beskrivelse av sammensetningene med disse ordene ha stor betydning, ikke minst som hjelp til å få fram de ulike nyanser av fargene:

-raudur: al-, blá-, bleik-, blóð-, brún-, dimm-, djúp-, dreyr-, dreyra-, dumb-, dökk-, eir-, eld-, fagur-, fól-, gló-, glóð-, gul-, gull-, haust-, há-, inn-, í-, jarp-, karfa-, kopar-, kvöld-, leir-, lif-, ljós-, loga-, mold-, mó-, purpura-, rós-, rúbín-, ryð-, skarlats-, skær-, sól-, sót-, sterk-, svar-, út-, vín- ...

Nyanserende etterledd. Vi har mange eksempler på at ord er svært produktive som første ledd i sammensetninger der det siste leddet har en nyanserende funksjon og kan uttrykke holdninger som kan variere fra antipati til sympati. I en semantisk ordbok får vi en sterk begrensning av slike sammensetninger og gjerne et uklart forhold til definisjoner av slike ord. I en kombinatorisk ordbok vil det være mulig å presentere slike ord som en sammenhengende helhet, der konkretiseringen av de nyanserende ordene har større verdi enn en semantisk definisjon ville ha. La oss se på ordet *kerling* "kjerring" i slik sammenheng:

kerlingar-: -afmán-, -andskoti-, -angi-, -álft-, -álka-, -bikkja-, -bjálfi-, -bjáni-, -bryðja-, -djöfull-, -dyrgja-, -fífl-, -fjandi-, -flagð-, -grey-, -gribba-, -helvíti-, -herfa-, -hex-, -hlussa-, -horrim-, -hrota-, -hró-, -hænsni-, -kind-, -kvöl-, -norm-, -púta-, -rass-, -rassgat-, -skratti-, -skrifli-, -skrudda-, -skrukka-, -skömm-, -tetur-, -trunta-, -tuska-, -tötur-, -ugla-, -vargur-, -væfla ...

Produktiviteten i bundne ordledd. En beskrivelse av ordlagingen har stor betydning når det gjelder produktiviteten i forskjellige bundne ordledd. Den får i alminnelighet liten omtale i tradisjonelle ordbøker, der det ikke gis muligheter til å gi en samlet oversikt. Ordleddet *-menni* henviser bl.a. til personer med hensyn til en bestemt (positiv eller negativ) egenskap:

-menni: 1. eðal-, fjör-, glæsi-, góð-, göfug-, ítur-, karl-, kjark-, lipur-, ljúf-, mikil-, nett-, ofur-, prúð-, snar-, snotur-, snyrti-, snöfur-, spengil-, stór-, val- ... 2. bleyði-, dusil-, dyndil-, fauta-, fúl-, glæfra-, gufu-, heigul-, hrak-, hroða-, hrotta-, ill-, linju-, lítil-, lubba-, löður-, ofsa-, ofstopa-, ó-, ópokka-, pinkil-, rag-, ribbalda-, rindil-, rolu-, rosa-, rosta-, rudda-, rusta-, ræfil-, skít-, skríl-, sludd-, smá-, sora-, sóða-, sterti-, svaða-, svaðil-, svaka-, svoila-, tudda-, var-, vesal-, væskil-, þræl- ...

Forsterkende forledd. De forsterkende forledd, som ofte er nær knyttet til bestemte ord, er svært gode eksempel på at en beskrivelse av ordlagingen kan ha stor betydning for språkbruken. Slike forledd finner vi oftest sammen med adjektiv. La oss se på adjektivene *ríkur* "rik", *fátækur* "fattig", *hungraður* "sulten", *saddur* "mett", *feitur* "fet" og *hораður* "mager", der hvert ord for seg har sine karakteristiske forledd. Som eksempel på substantiv som er sterkt knyttet til spesielle forsterkende forledd tar vi ordet *logn* "vindstille":

-**rikur**: flug-, for-, mold-, sterk-, stór-, vell- ...
 -**fátækur**: blá-, sár-, sára-, ör- ...
 -**hungraður**: ban-, dauð-, glór-, sár- ...
 -**saddur**: belg-, pakk- ...
 -**feitur**: ak-, bráð-, spik-, stokk-, stríð, svín- ...
 -**hóraður**: bein-, glit-, grind-, grút-, skin- ...
 -**logn**: blanka-, blá-, blíða-, blæja-, dúna-, hvíta-, koppa-, kyrra-, renni-, rjóma-, slétta-, spegil-, stafa-, stilli- ...

Adgang til ordforråd på bestemte områder. En slik framstilling av ordlagingen gir brukeren muligheter til å skaffe seg adgang til en ordmengde som karakteriserer eller dekker et bestemt område. I en ordbok som er ordnet etter alfabetet, er dette en bruk som ikke ligger klart i dagen. Men dersom brukerne er klar over muligheten, kan de med egen oppfinnsomhet skaffe seg mange slags opplysninger.

Islandske vær- og naturforhold framkaller en mengde ord med forleddet *norðan*- "nord-" som henviser til storm og kulde, mens *sunnan*- "sør-" har en annen karakter:

norðan-: 1. -andvari, -áhlaup, -átt, -belgingur, -brim, -bylur, -bál, -él, -fjúk, -garri, -garður, -gjóla, -gjóstur, -gola, -gustur, -hörkur, -hret, -hríð, -hvas sviðri, -kafald, -kaldi, -kalsi, -kast, -kul, -kuldi, -kylja, -kæla, -kólga, -nepja, -næðingur, -rok, -rosi, -sjór, -stormur, -straumur, -strekk ingur, -strengur, -stórhrið, -stórviðri, -svarri, -svelja, -sveljandi, -súgur, -veður, -vindur ...

sunnan-: 1. -andi, -andvari, -átt, -blika, -blær, -gola, -hláka, -hvas sviðri, -rigning, -rok, -rosi, -stormur, -straumur, -vindur, -þeyr ...

Navn på karakteristiske naturtrekk som f.eks. *melur* "sandslette" viser stor variasjon i sammensetninger, der man får adgang til navn på forskjellige formasjoner:

mel-: 1. -alda, -ás, -bakki, -barð, -brekka, -brún, -bunga, -drag, -eyri, -fláki, -haft, -hjalli, -holt, -horn, -hryggur, -hóll, -hæð ...
 -**melur**: aur-, ár-, blágrýtis-, bruna-, eyði-, grjót-, hrjóstur-, ísaldar-, jökul-, óræktar-, rauða-, rofa-, sand-, stórgrýtis-, uppblásturs-, urðar-, vikur-, öræfa- ...

Materiale til beskrivelse av ordlagingen

En beskrivelse av ordlagingen som denne her, som strekker seg langt ut over grensene for det ordforrådet som uten tvil er leksikalisert, er i stor grad avhengig av adgangen til store ordsamlinger. Den dataførte ordsamlingen ved *Orðabók Háskólans* som jeg nevnte tidligere (skriftspråksregisteret), er en svært stor og omfattende samling, selv om den selvfølgelig ikke er tilfredsstillende på alle måter. Materialet der har vist seg godt brukelig ved valget og avgrensningen av de ord som er kommet med i sammensetningsrekkene under de forskjellige oppslagsord. Opplysningene om antall eksempel og tidfesting av belegg gir oss verdifull informasjon om ordenes betydning.

Det vil alltid være delte meninger om hvilke ord som bør tas med i sammensetningsrekkene. Det er heller ikke mulig å få med alle ord som egentlig burde være der. Det er spesielt fire forholdsregler man kan treffe for å sikre at ordene kommer med:

- * En tradisjonell ekserpering av flere skrifter
- * Sammenligning med ordbøker og ordsamlinger
- * Sammenligning med dataførte tekstsamlinger (f.eks. leting etter bestemte ordstammer)
- * Hjelp av spesialister på forskjellige områder

Det er en skjønnsak og i virkeligheten et spørsmål om tid og besvær hvor langt man egentlig bør gå når det gjelder slike tiltak. Men det er i hvert fall god grunn til å framheve den enestående verdi denne ordsamlingen har for en leksikografisk beskrivelse av denne type.

Den syntaktiske delen

Når det gjelder de syntaktiske forbindelsene, så stiller ordklassene ikke likt. Selv om det kan se ut som om substantivene er den ordklassen som det er vanskeligst å beskrive på en ordentlig og systematisk måte, må vi ikke glemme den særstilling som de vanligvis har sammenlignet med andre ordklasser. På grunn av brukernes kjennskap til dem fungerer de ofte bra som atkomstvei til ordforbindelsene. Adgangen til de begrep som er formulert i ordforbindelsene "fletta bók" og "kaflí í bók" er lettere dersom *bók* er oppslagsordet enn om de andre ordene er det, fordi *bók* er grunnordet og et grunnbegrep som vi må gå ut fra at brukerne kjenner (se Hausmann 1985). I de tilfeller der det finnes en mengde ubeslektede ordforbindelser, kan det være behov for en bestemt klassifisering. En slik klassifisering kan ta utgangspunkt i andre forhold enn det semantiske. Ved f.eks. ordet *bók* vil en semantisk beskrivelse ikke være til stor hjelp. Da gjelder det å tilpasse klassifiseringen så godt som mulig til de betingelser som gjelder, knytte sammen det som rent begrepsmessig er felles og det som viser til samme funksjon eller synsvinkel. I tekstprøven får vi en slik beskrivelse av ordet *bók* der stikkordene i margin skal vise til stoffet i de forskjellige avsnittene.

I andre tilfelle kan det passe bedre å peke på de semantiske trekkene, enten med frie antydninger om den betydning som er aktuell, eller med henvisninger i form av synonymmer (sml. *borð*).

Selv om substantivenes særpreg gir anledning til ulike framstillinger, kan man likevel tenke seg et felles mønster når det gjelder bestemte forhold. Ofte har substantivenes flertallsform større betydning i språkbruken enn entallsformen, eller den har en betydningsmessig særstilling overfor entallsformen som det kan være grunn til å presisere ved å beskrive den som et underordnet oppslagsord (sml. *bót* - *bætur*).

Som kjent krever verbene en regelmessig og systematisert beskrivelse av de syntaktiske omgivelsene. Det grammatiske systemet i islandsk gjør det nødvendig å ordne stoffet i en fast syntaktisk ramme lik den vi finner i verbordboka. Hovedskiller i beskrivelsen kan gjøres synlige på forskjellige måter. På den ene side er det grunn til å gjøre mediopassiv og selvstendige partisipper til underordnede oppslagsord (sml. pl. av subst. i noen tilfelle). På den annen side er det mulig å bruke marginen til å gjøre rede for forskjellige varianter av kasusreksjon og upersonlige setninger. Der kan man også vise til faste ordforbindelser som på grunn av den faste setningsstrukturen blir spredt omkring i beskrivelsen. Agensen markeres atskilt fra verbdelen (innenfor skarpe parenteser). Den syntaktiske valensen kommer til uttrykk ved hjelp av forkortelsene for de relevante kasusformer. Den semantiske valensen blir

formulert med illustrerende ord eller uttrykk med hakeparentes - og gjerne med en indikasjon om at en slik ordrekke ikke er uttømmende (sml. *borða* og *skapa*).

I beskrivelsen av adjektivene står korrelatets avgrensning i sentrum. Den semantiske valensen blir beskrevet på samme måte som ved beskrivelsen av verbene (med hakeparentes).

Som det har kommet fram i de eksemplene vi har sett på, er det i beskrivelsen av alle ordklassene tatt med illustrerende (konstruerte) brukseksempel som skal belyse den mer formelle beskrivelsen. Det blir lagt vekt på å begrense antallet eksemplene og heller ha dem så fullstendige og klare som mulig.

Jeg har bare så vidt berørt den syntaktiske beskrivelsen. En fullstendig samordning der er ikke mulig før man har behandlet hele ordforrådet og det blir mulig å sammenligne ordene etter behov. Som generelle trekk vil jeg legge vekt på ordklassenes ulike posisjoner og den faste beskrivelsen av verb i motsetning til den friere behandlingen og det friere valget av substantiv. Hva dette angår, kommer adjektivene midt imellom verb og substantiv.

Det kombinatoriske aspektet i fokus

Jeg har prøvd å vise nytten av en leksikografisk beskrivelse der den semantiske delen har måttet vike for en beskrivelse av syntaks og ordlaging i den delen av ordforrådet der en slik beskrivelse egner seg best.

Selv om det vil være en viss konkurranse mellom de semantiske og de kombinatoriske forhold, så er det ikke dermed sagt at det ene behøver å ødelegge for det andre. I verbordboka er de begge med for fullt. Selv om det semantiske er underordnet, er det ikke firt på kravet om at ordforklaringer skal være med i en historisk ordbok. Og ved hjelp av krysshenvisninger får beslektede forklaringer komme til syne i forskjellige strukturer.

I en kombinatorisk ordbok over samtidsspråket av den typen som jeg har snakket om, er det semantiske aspektet skjøvet enda lenger til side. Mangelen på egentlige definisjoner blir imidlertid til en viss grad kompensert ved beskrivelsen av ordlaging og den syntaktiske konteksten, og ved inndelingskriterier som har med betydning å gjøre. I en ordbok av denne type kan man så avgjort gå enda lenger når det gjelder å vise til betydning, f.eks. med å vise til antonymer. Men det viktigste er at verdien av slike semantiske opplysninger blir betydelig større overfor den strukturelle bakgrunn de har her enn i en tradisjonell semantisk ordbok eller synonymordbok.

Jeg mener at ved å legge vekt på det kombinatoriske aspektet kan man oppnå mye som ellers ville gå tapt dersom det semantiske blir lagt til grunn. En del av dette kom jeg inn på i begynnelsen av artikkelen. Til slutt vil jeg understreke det som har vært målsettingen med dette ordboksarbeidet:

- * De enkelte oppslagsord er ikke noe isolert hele, men står i tydelig forbindelse med andre ord og andre deler av ordforrådet
- * Ordenes særpreg (inklusive betydningen) gjenspeiler seg i en konkret sammenheng
- * Brukerne får tilbud om forskjellige atkomstveier til opplysningene i boka
- * Nyttens bestemmes framfor alt av brukernes egen aktivitet og oppfinnsomhet

I fellesskap styrker disse forhold den språkpedagogiske funksjon som jeg mener at ordbøker i aller høyeste grad bør ha.

Litteratur

- Ásta Svavarsdóttir, Jón Hilmar Jónsson, Kristín Bjarnadóttir. 1992. Fra seddelsamling til database. Leksikografisk analyse af islandske verber. I: Fjeld, Ruth Vatvedt: *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Nordisk konferanse i leksikografi mai 1992.*
- Hausmann, Franz Josef. 1984. Kollokationen im deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels. I: Henning Bergenholtz & Joachim Mugdan, red. *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch 28.-30.6. 1984 : 118-129.* Tübingen.
- Jón Hilmar Jónsson. 1985. Íslensk orðabók handa skólum og almenningi. Ritstjóri: Árni Böðvarsson. 2. utg. Reykjavík, 1983. [Resension.] *Íslenskt mál* 7 :188-207.
- Jón Hilmar Jónsson. 1990. A Standardized Dictionary of Icelandic Verbs. *Papers from the Seventh Scandinavian Conference of Computational Linguistics*: 268-296. Reykjavík.
- Sinclair, J.M., red. 1987. *Looking up. An account of the Cobuild Project in lexical computing.* London.
- Weiner, Edmund S.C. 1989. Editing the OED in the Electronic Age. *Fifth Annual Conference of the UW Centre for the New Oxford English Dictionary. Dictionaries in the Electronic Age. Proceedings of the Conference*: 23-31. Oxford.

Appendiks 1

Prøver fra Historisk ordbok over islandske verb

þagga

þamba

þagga -aði, -að; niðurþagga
Sjá Orðabók Fritznars.

PAGGA:

þagga niður í e-: *líta e-ð þagna e. hljóðna 20f* Sjá, eg hefi sefað sál mína og þaggað niður í henni. Sálm. 131,2 (1908) **20m** Við Kristiansand tókst Þjóðverjum ekki að þagga niður í virkjum þeim, er vörðu innsiglinguna. ÓlHansHeims. I, 66 **20s** En það er engin leið að þagga niður í óánægjuróðinni; hún hefur sinn eigin vilja. TurwSekt., 8 **20s** afi minn gamli skundabi beina leið inn í kór ... þaggaði niður í orgelinu og hóf upp raust sína. EBrAfl., 25

þagga niður í e-: *líta e-n þagna e. hljóðna 19m* Ríkarður þaggar niðri henni. JÁbj.² V, 295 **20f** Af munnri barna og brjóstmylkingsa hefir þú gjört þér vígi, sakir fjandmanna þinna, til þess að þagga niður í óvinum þínum og fjendum. Sálm. 8,3 (1908) **20m** urraði hann eins og úlfur og þaggaði á þann hátt niður í hundunum. KipiDýrh., 309 **20m** Auðunn var þar nærstaddur og þaggaði niður í honum áður en hann fékk sagt meira. Skafthj., 233 **20s** Varla yrði nú þjóðarsorg þótt þaggað væri niður í eins og einu sýslumannstúri vestur á Fjörðum. RagnAfl., 34 **20s** Vilhjálmur sælaði að fara að opna munninn en ábótinn þaggaði niður í honum með handarhreyfingu og hélt áfram ræðu sinni. EcoRós., 418

PAGGA E-Þ: *kveða e-ð niður; bæla e. lægja e-ð 16s* Ef að eg setta ei Saalu mína / og þaggaðe hana. Sálm. 131, 2 (CP) **19f** gátu Rússar eigi með öllu þaggað [uppreistina]. Skirn. 1832, II **19s** *skal aldrei krossins þungbær þröng / minn þagga fögnað lengi. Sálmb. 1886, 79 **19s** Þú biðst Indverja beri sig upp undan því að menn ... láti þá þar eystra deyta, þá mætti nú þagga það með lagi. Þjarki. 1897, 151 **19s20f** *og stákk honum svefnþorn, sem sefar hvert mein, / sem svefir að fullu og þaggar öll kvein. SGStAnd. I, 105 **19s20f** *Þangað til að þennan klíð / þaggar blundur sætur. ÞÉRit. I, 109 **19s20f** *Og bumburnar þrýtur að þagga þann óð, / sem þrymur þar tryldast í ranni. ÞÉRit. I, 142 **20f** *þá kný og þagga eg streng, sem fallinn ómar. EbenLj. III, 40 **20f** strit þitt og stríð er á enda og sorgir þínar þaggaðar. Þórbólik., 136 (1915) **20ms** um hana fór ljúf ró, er þaggaði allan kvíða. KristmGBróð., 181

þagga e-ð niður kveða e-ð niður; bæla e. lægja e-ð 19f Það er ómöguligt að þagga sérhverja raust niður. Árm. I, 180 **19m** að þagga niður umræðu um [málin]. NF. VI, 101 **19m** Bóndinn, sem þaggað hafði niður þenna kvitt. JÁbj.² III, 364 **19m** Að nokkrum árum liðnum hafði Ottó þaggað allar þær óeirðir niður. MeIMið., 35 **19m** eg skal láta Nebúkadnesar Babels konung þagga niður glauminn í Egyptalandi. Esek. 30, 10 (1841) **19m** og var því fjarri, að hún reyndi að þagga niður ástríðu þessa. Þús. I, 47 **19s** hafði Svefs gert hann að ráðsmanni yfir vindunum til að þagga þá niður eða æsa þá upp eptir vild sinni. StollGod., 91 **20f** til þess að þagga niður í honum vitleysuna. SHeiðSt., 6 **20s** Hljóðdeyfirinn þaggaði niður hvellinn svo að hann varð aðeins hviss. DMorðrób., 215 **20s** Sagði, að hann myndi eflaust ráð til þess að þagga niður í henni málaði. Hamk. 280

PAGGA E-N: *líta e-n þagna e. hljóðna 16m* hann þaggaði þá / at þeir segdi þat ei neinum. Mark. 8, 30 (OG) **17f** en mælti nokkur þar í móti, þá þaggaði Christjan þá alla. Safn. I, 95 (E) **17m** Þá svarar skráddarinn og bólvir hinum trúlausna mjög og þaggar hann. JÓlind. II, 136 **19fm** Apenna ... þaggaði lýðinn. II., 33 **19m** hún þaggaði barnið og mælti. JÁbj.² V, 381 **19s20f** annar

ræðarinn ... þaggaði okkur með bændingu. EbenLm. I, 218 **20f** *Landaldan þærir barminn svo hljótt / sem barn sé þaggað og smáhætt að rugga. EbenLj. II, 244

þagga e-n niður líta e-n þagna; kveða niður-tal, skoðun e. andmæli e-s- **16s** að þú meiger svo þitt skimp fremja / þat elngenn þagge þig niður. Job. 11, 3 (CP) **16s** þa er mjög auðvelt niður at þagga Motstæðu mennena. Post., Form (CP) **18f** Ef nokkur mælti þessu í móti, þaggaði Christian skrifari þann sama niður með stórum og vondum orðum. JHðisk. I, 160 **19m** þegar þagga á niður þá sem telja í tormerki kostnaðarins. Rvikuþr., 28 (1841) **19m** Og ekki er trútt um, að sumir hér í landi séu með fégjöfum um að þagga niður þá, sem þeir hafa helzt beyg af. Margtsend., 160 (1845) **19s20f** *Sit ég hér enn, fram á elfasta slaginn, / unz svefninn þaggar mig niður. SGStAnd. II, 364

PAGGAST: *hljóðna, kyrrast 20f* *allt á að þaggest, unz allt er gleymt. EbenLj. I, 236 **20fm** Allt öldurót þaggest, þegar ísinn nálgast firðina. CFrit. VII, 290 **20m** *Er hafgolan þaggest og sólskin frá sjónum / um Sólbakka er. GIKrSóL., 32 **20m** Óll sálarátök hjaðna og þaggest við hinn stíllta og yfirliætislausna söng vatnsins í læknun. NNjarðv-Senuþj., 12

þaggest niður: vera kveðinn niður 20f Óll forlagatru er mesta hjátru, sem á að þaggest niður af öllum skynsömum mönnum. Skirn. 1909, 357

PAGGANDI: *sem lætur [e-ð] hljóðna 20fm* *Brosmilt og þaggandi lagnættið leið. TómgudmLj., 209 **20s** *frá rismiklum pálmum, sem hófust í þaggandi blæ. TómgudmRit. II, 49

þamba -aði, -að; st-, smá-, þrá-

ÞAMBRA: **Þ1.** *drekka ákafi 18m* *.Þambið þið stúllkur / af þessari skálu. ÓDávVik., 69 (um 1740) **19s** [ungbarnið] kemst fljótt upp á að ná sjálf í pelann og þá á milli dúranna að smáþamba úr honum. Fjalk. 1887, 20 **20s** Mamma þín brosti og þambaði úr glasinu í einum teyg. GuðArSóla., 98 **2** *ganga af ákefð, sækja fastgönguna 17* *Eftir þeysa, þamba og geisa. RjFíór. XV, 129 **17ms** *Þorskarinn þorðu ei doska, / þambaði langan strembin. HPSkv. II, 422 **19s** *Þeir þeysa og þamba / og þurfa margt til vamba. ÓDávþul., 262 **0** *Þíum hlúm þamba, / börnin litu þamba, / fram um fjalla kamba / þau fara að leita lamba. EÓSFagr., 224 **19ms** Hann þambaði allt hvað af tók. Fjótstásherab

ÞAMBRA E-Þ: *drekka e-ð af ákefð, svolgra e-ð 17* *Það er holt fyrir þyrstan mann / að þamba kopar heitan. ÓDávþul., 305 (17. öld) **18s** [hann] þambaði fullt glas af sárkoldu vatni. CampeSið., 8 **18s19f** *sátu þá æ í sömu kvöl / sjóðheitt þambandi píslaröl. Þort. I, 630 **19f** til að þamba [vatn] sér til heilsuþótar. Klp. VIII, 181 **19f** *Eins ok hafsvelgr / einn í norðri / þráþambar sjó / í þurrar fjörur / öllumegin at. KlopMess., 81 **19m** Þegar hún var þyrst, lét hann hana þamba blátt vatn. JÁbj. II, 355 **19ms** gerðu lituð annað en drífa og þamba bjór. BCRöndRit. IV, 455 **19s** Þeir þamba bjór í pottatali. Þjóð. 41, 169 **19s20f** *Við liggjum í gasinu græna / og göðviðrið þömbum í teyg. SGStAnd. I, 61 **20f** Kaffi var ekki í þá daga þambað sem nú. Elm. '14, 57 **20fm** síþambandi te, sem þeir fengu ókæypis um borð. BSLL., 212 **20m** Kyllir vömbina af kjöti og þambar vatn á eftir. KipiDýrh., 115 **20s** Hinn fyrrnefndi með séríglas fyrir framan sig en meistari þambandi te. JðanHaf., 16 **20s** Þau borðuðu auðvitað alla afmælistertuna mína og þömbuðu allt gosið. ÞórðHelgill., 24 **20s** Fyrir mér var áfengi svartur dauði sem þreyttir og sktugir sjóðar þömbuðu af stút og urðu blíndfullir af. MattVIBStröð., 15

AL

smá-

þjóðv.

AT

þrá-

<yfirt>

sí-

Appendiks 2

Prøver fra Íslensk orðtengslabók (Íslensk kombinatorisk ordbok)

I. Substantiv

<p>"møbel" "spising" "deler" ="skipsbord" ="side", "lag"</p>	<p>borð no-hvk 1. setjast/sitja við borð, breiða/setja dúk á borð(ið); leggja á borð (fyrir e-n); taka af borðinu; dúkað borð; standa upp frá borðum; undir borðum skólastjórinn hélt snjalla ræðu undir borðum; kalt borð það er fastur síður á hótelinu að hafa kalt borð í hádeginu 2. fótur/fætur á borði; plata á borði; brún á borði. 3. vera/fara um borð; fara frá borði; innan borðs skipið lagði að bryggju með forsetann og fíruneyti hans innan borðs; falla fyrir borð 4. efra/neðra/ytra/innra borðið (á e-u[efni, klæði, vegg, þilju]); á ytra borðinu hún getur verið hrjúf og kaldranaleg við fyrstu kynni en það er bara á ytra borðinu 5. borð á e-u[fláti].</p> <p>borð-: 1. -brún, -búnaður, -bæn, -dama, -diskur, -dúkur, -félagi, -fótur, -hald, -herra, -hnúfur, -krókur, -lampi, -plata, -ræða, -rönd, -salur, -sálmur, -síður, -silfur, -skreyting, -stofa, -tennis, -vín ...2. -hár, -lágur, -stokkur ...</p> <p>borðs-: -endi, -horn ...</p> <p>borða-: -röð ...</p> <p>-borð: 1. afgreiðslu-, bar-, borðstofu-, eldhús-, hlað-, horn-, jóla-, kaffi-, kjör-, knatt-, lang-, matar-, próf-, skák-, skóla-, skrif-, skurðar-, smíða-, sófa-, spila-, stofu-, sölu-, tafli-, te-, teikni-, veislu-, vinnu- ...2. hljóm-, ljósa-, mæla-, nótna- 3. skjól-</p>
<p>"leser" "forfatter" "oversetter" "utgave" "form" "mottakelse" "innhold" "deler"</p>	<p>bók no-kvk 1. lesa bók; lesa í bók; líta/glugga/kfja í bók; taka sér bók í hönd; taka fram bók (úr hillu), fletta bók; blaða í bók; opna/loka bók; liggja í bókum 2. semja/skrifa/rita/taka saman bók; uppkast/drög að bók; senda frá sér (nýja) bók; tileinka e-m bók; árita bók (sína) 3. þýða bók; frumsamin/þýdd bók 4. gefa út bók; ritstýra bók; binda (inn)/prenta bók; útgáfa/prentun bókar; bók kemur út; bók fer í prentun; upplag bókar; (mörg) eintök af bók 5. bók er í störu/litlu broti; bók er í bandi/innbundin/óinnbundin 6. skemmtileg/spennandi/fróðleg/merkileg/athyglisverð/vönduð/leiðinleg/léleg/litilfjörleg/ómerkileg/...bók; bók er vel/illa skrifuð; gagnrýna bók; bók er vel/illa tekið; bók fær góðar/slæmar viðtök; bók fær góða/slæma dóma; bók er á þrotum; bók er uppseld 7. bók (er/fjallar) um e-ð; bók inniheldur e-ð; bók hefur e-ð að geyma; efni/innihald bókar. 8. blaðsíða/síða/opna/kafli í/úr bók; spjöld/kápa/kjölur/band/letur á bók.</p> <p>bók-: -band, -fell, -fræði, -fróður, -færa, -færsla, -hald, -hlaða, -lestur, -mál, -menntir, -nám, -sala, -sali, -stafur, -vit ...</p> <p>bókar-: -heiti, -kafli, -kápa, -titill ...</p> <p>bóka-: -búð, -flóð, -forlag, -herbergi, -hilla, -hnúfur, -kostur, -maður, -markaður, -merki, -ormur, -safn, -skápur, -stofa, -stoð, -stóll, -uppboð, -útgáfa, -vörður, -þjóð ...</p> <p>-bók: ár-, banka-, barna-, bréfa-, dag-, ferða-, fræði-, gerða-, gesta-, hand-, kennslu-, kvæða-, les-, lestrar-, lita-, ljóða-, lög-, matreiðslu-, metsölu-, minnis-, mynda-, orða-, reiknings-, sálma-, skóla-, skrif-, sparisjóðs-, stíla-, sýnis-, sögu-, vasa-, vasabrots-, vísna-, ær- ...</p>

- = "lapp"
= "helbredelse"
"ordforb."
- bót** no-kvk 1. setja/líma bót á e-ð[flík, slöngu ...] 2. það er (mikil/lítill/engin) bót að e-u[ráðstöfun, lækningu, meðali]; fá (mikla/nokkra/litla/enga) bót (við e-ð[aðgerð, uppskurð]) 3. e-að[meðal, heilsudrykkur ...] er allra meina bót *anna mín taldi jurtae vera allra meina bót; eiga ekki bót fyrir rassinn á sér hann getur dreiddanlega ekki borgað þér enda á hann ekki bót fyrir rassinn á sér; það er (þó) bót í máli (að ...) það var slæmt að tapa veskinu en það er bót í máli að það var tómt; lofa (e-m) bót og betrun; mæla e-u[hægðun, framferði, ástandi]/e-m (ekki) bót engum dettur í hug að mæla gyðingaofsóknun nasista bót; ráða bót á e-u[slæmu ástandi, vanda, erfiðleikum] stjórnnni gengur illa að ráða bót á arvinnuleysinu.*
- bót: á-, bragar-, bú-, endur-, harma-, heilsu-, meina-, nafn-, rauna-, réttar-, sagn-, sálu-, sára-, sið-, skinn-, stjórnar-, til-, upp-, við-, þokka- ...
- "for skade/tap"
"ordforb."
- bætur** flt 1. eiga rétt á bótum (fyrir e-ð[tjón/skaða]/eftir e-n[maka]); fara fram á bætur (fyrir e-ð); krefjast bóta fyrir e-ð; fá (greiddar) bætur (fyrir e-ð/eftir e-n[maka]); greiða/borga (e-m) bætur 2. bíða þess ekki/aldrer bætur (að ...) *hún slasðist svo illa að ég er hræddur um að hún bíði þess aldrei bætur; e-að[ráðstöfun, aðgerð] er til (mikilla/stór-) bóta fiskifræðingar telja að það yrði til mikilla bóta að takmarka veiðarnar; e-að[það/þetta] stendur til bóta það er ekki enn búið að gera við girðinguna en það stendur til bóta.*
- bóta-**: -ábyrgð, -fé, -fjárhæð, -greiðsla, -hækkun, -kerfi, -laus, -réttur, -skýrsla, -tímabil, -þegi ...
- bætur: atvinnuleysis-, barna-, endur-, fé-, hafnar-, hags-, húsnæðis-, jarða(r)-, kaup-, kjara-, kyn-, laga-, launa-, lífskjara-, mann-, máls-, miska-, ó-, réttar-, sára-, skaða-, stjórnar-, tún-, um-, úr-, vaxta-, vegar-, verð-, yfir- ...

II. Verb

- "m. partikkel"
("m. akk.")
- borga** so <e-r> 1. borga af e-u[lán, skuld] → afborgun; borga fyrir e-n *leyfðu mér að borga fyrir okkur bæði; borga fyrir sig ég legg til að hver borgi fyrir sig, hann borgaði fyrir sig í hvert skipti sem þeir reyndu að hrekja hann; borga (e-ð[upphæð]) inn á e-ð[kaup; reikning] ég get borgað inn á þetta en ég get ekki borgað þetta út → innborgun; borga (e-ð[upphæð]) með e-m[barni, skjólstæðingi] hann borgar með börnunum sem hann á með fyrri konunni; borga með sér þeir sem fá inni á elliheimilinu verða að borga með sér; borga (e-ð[upphæð]) undir e-ð[bréf, pakka, sendingu]; <e-r/e-að[fyrirtæki, stofnun]> borga út það er yfirleitt borgað út á föstudögum fá borgað út ég fæ ekki borgað út fyrr en eftir helgi → útborgun 2. <e-r/e-að[stofnun, fyrirtæki]> borga e-ð[upphæð; vöru; skuld, lán, reikning], borga (e-ð) í peningum/með ávísun/með greiðslukorti; fá e-ð[hlut, vöru, skuld] borgað heldurðu að þú fáið blínn nokkurn tíma borgaðan?; þú skalt/hann/...skal fá þetta borgað ég læt hann ekki koma svona fram við þig, hann skal einhverntíma fá þetta borgað; borga brúsann ofi verður almenningur að borga brúsann þegar fyrirtæki fara á hausinn; borga (e-ð[upphæð, mikið/lítið]) fyrir e-ð[hlut, vöru, þjónustu]; borga e-ð[lán, skuld] upp þú losnar við frekari vexti ef þú borgar lánið upp strax; borga e-ð[upphæð] út (í e-u[hlut, vöru, fasteign]) hann bauðst til að borga út fjórðung í blínum → útborgun 3. <e-að[framkvæmd, verknaður]> borga sig (ekki) það (marg)borgar sig að láta gera við sjónvarpið, það borgar sig ekki að svara honum þegar hann er að skammast. 4. borga e-m/e-u[fyrirtæki, stofnun] (e-ð) (fyrir e-ð) ég borgaði smíðnum 1000 krónur á tímann; borga e-m (e-ð[upphæð]) út → útborgun*
- "m. akk."
"ordforb."
- "m. dat. (+ akk.")
- borgun

"m. akk."

skapa so <e-τ/(e-að)> 1. skapa e-n[ílfveru, manninn ...]/e-ð[heiminn; listaverk; aðstæður, ástand, vanda, vandamál; eftirspurn ...] *guð skapaði manninn í sinni mynd, mótmæli hvalfríðunarmanna hafa skapað mikinn vanda meðal þeirra sem byggt hafa afkomu sína á hvalveiðum, harkaleg afstaða stjórnvalda hefur skapað mikla óánægju í röðum launamanna* 2. <e-τ/e-að[stjórnvöld, yfirvöld; aðgerðir ...]> skapa e-m/e-u[starfsemi] e-ð[aðstöðu, skilyrði] *endurbætur á höfninni hafa skapað sjómönnum allt aðrar og betri aðstæður en áður, með gengisbreytingunni hafa úflutningsatvinnuvegunum verið sköpuð viðunandi skilyrði; skapa sér e-ð[aðstöðu, skilyrði, sérstöðu ...] sem ritari ráðherrans skapaði hún sér ákjósanlega aðstöðu til njósna.*

"m. dat.
+ akk."

-skapa: á-, endur-, um- ...

"ordforb"

skapast miðm e-að[ástand, aðstæður, vandamál ...] skapast (með e-u/við e-ð) *eftir byilinguna sköpuðust aðstæður til að auka lýðræði í landinu.*

skapaður lh þt (ekki) nokkur skapaður hlutur hann gat engu svarað, vissi ekki nokkurn skapaðan hlut, hún hefur ekki áhuga á nokkrum sköpuðum hlut; ekki nokkurn skapaðan hlut þér kemur þetta ekki nokkurn skapaðan hlut við; allir skapaðir hlutir hann er ákaflega forvitinn, spyr um alla skapaða hluti, hún hefur áhuga á öllum sköpuðum hlutum.

-skapaður: 1. á-, sjálf-, van- ...2. al-, fagur-, full-, hálf-, ftur- ...

skapandi lh nt 1. <e-τ[listamaður/höfundur ...]> 2. <e-að[list, hugsun, fmynd-unarafi, starf ...]>.

→ sköpun, skapari

III. Adjektiv

fagur lo 1. <e-τ> vera fagur (ásýndum) *furstinn naut þess að vera umkringdur fjögurum konum* 2. <e-að[listaverk ...; sjón, útsýni; staður, landslag; veður; dagur; ræða, lýsing, orð ...]> skáldinu var færður fagur silfurskjöldur í viðurkenningar-skygni, það er fagurt útsýni af jöklinum, afmælisbarnið þakkaði fögur orð í sinn garð, við ókum af stað í fegursta veðri 3. <e-að[ástand; lýsing, orð, ummæli ...]> vera ekki fagurt margt af því sem hann sagði var ekki fagurt 4. það er fagurt e-τs staðar það er fagurt hér í eyjunum í björtu veðri.

"forsterkende"

-fagur: -blár, -bókmenntir, -eyg(ð)ur, -grænn, -gulur, -lega, -orður, -rauður ...

-fagur: dá-, engil-, forkunnar-, fól-, stór-, unaðs-, undra-, undur-, yndis-, ægi-

...

→ fegurð

saklaus lo 1. <e-τ> *viðurkennir hann þjófnadinn? - nei, hann segist vera saklaus; vera saklaus af e-u ég er saklaus af því að hafa misnotað aðstöðu mína* 2. <e-að[gerð, verknaður]> *er ekki saklaust að fá sér einn bjór?, strákarnir lítu á slagsmál sem saklausa skemmtun; e-m er saklaust að gera e-ð.*

"forsterkende"

-saklaus: al-, sára-, vita-

→ sakleysi

<◇> sekur

sekur lo <e-τ> (vera) sekur (um e-ð[afbrot, glæp]); gera sig sekan um e-ð[yfirsjón, afbrot]; vera sekur í e-u[glæp]; dæma e-n sekan.

-sekur: dauða-, marg-, með-, stór- ...

→ sekt

<◇> saklaus, sýkn